

ERIK ANNERS:

Idépolitik i återvändsgränd

Professor Erik Anners har granskat moderaternas förslag till partiprogram. Han analyserar i sin artikel förslagens behandling av begrepp som frihet och människan som unik varelse. Men han vidgar perspektiven. Om man ger upp att förklara människan som samhällsvarelse ur religiösa eller upplysningsradikala synsätt, kan bara vetenskapen ge rimliga svar. En sådan vetenskap är den moderna socialbiologin. I människans genetiska arv söker den hennes bakgrund och förklaring till hennes sätt att handla även i ett modernt samhälle. Historiska erfarenheter kommer därvid åter till heders, och det är naturligt om den nya konservatismen uppmärksammar den nya vetenskapen och dess resultat.

Moderata Samlingspartiets förslag till idépolitiskt program, som skall behandlas på partistämman i höst, är ett ur idéhistorisk synpunkt särdeles intressant aktstycke.

Först och främst visar det hur ytterligt svårt det är att inom ramen för ca 18 A 4-sidor tränga samman ett principprogram, där nödvändigtvis de teoretiska begreppsbestämningarna och resonemangen måste ges stort utrymme. Författarna ställs inför flera dilemma. Försöker de skriva kortfattat, riskerar de att texten blir intetsägende. Försöker de däremot att precisera den teoretiska argumentationen, riskerar de att prestera en filosofisk traktat. Det blir långt och föga inspirerande. En sådan är knappast vad partiarbetarna på fältet väntar sig som vägledning för sig själva och som hjälp i sitt arbete. Nödvändigheten att idéprogrammet kan fungera som ett hjälpmedel för de egna insatser i debatten bereder i sin tur nya svårigheter. Skriver man för sina partimedlemmar måste man framför allt fatta sig begripligt. Men då blir det svårt att göra några framsteg i den teoretiska argumentationen. Moderna samhällsvetenskaper arbetar med ett ofantligt uppbåd av nya termer med ytterst nyanserad och komplicerad innebörd. Populariserar man bort dem, arbetar man med trubbiga instrument.

Sammanfattande sagt – ett idéprogram måste vara en blandning av populärvetenskap och politisk förkunnsel; hur man än bär sig åt kan man bli kritiserad för försummelser i båda hänseendena.

Men de brister, som kan finnas i det här aktuella förslaget, beror ingalunda på att den krets, som arbetar med programmet,

gjort det för lätt för sig utan snarare på att författarna varit alltför ambitiösa. Låt oss emellertid först se på vad som är obestridligt förtjänstfullt.

Såväl de inledande avsnitten om "samhällets omdaning" och "aktuella utvecklingslinjer" som det avslutande om "problem för framtiden" är förträffliga. De är formulerade med kraft och klarhet, och borde i allt väsentligt stå sig väl i remissförfarandets skärseld.

Fast jag tycker nog att meningen "därmed ges vår utrikespolitik en moralisk kraft långt utanför vårt lands gränser" saklöst kunde utgå. Det hör visserligen till god ton i vår tid att tala om den svenska utrikespolitiken, vari även då innefattas biståndspolitik, som moraliskt uppbygglig. Kanske är det nyttigt för oss svenskar att tro det. För andra folk ligger det ingen nämnvärd moralisk kraft i vår alliansfria politik med sikte på neutralitet i krig.

Punkten om "medborgarna och organisationerna" förefaller ha tillkommit i den vällovliga avsikten att säga ett sanningens ord om korporativismens faror. Sedan har en eftertankens kranka blekhet inställt sig – det gäller ju att inte stöta sig med så starka makthavare som "facket". Uttalanden som att "det är just organisationerna som kan ge det moderna välfärdssamhället å ena sidan handlingskraft genom samarbete och å andra sidan utvecklingskraft genom mångfald och maktspridning", är något överflödiga. Just nu är det snarare angeläget att skydda statsmakternas oberoende ställning i förhållande till de fackliga organisationerna.

I programtexten finns också ett avsnitt om

"det socialistiska alternativet", som knappast hör hemma i ett idéprogram. Avsnittet är mera en välskriven broschyrtext, med en sådans propagandistiska slagkraft och alla till genren hörande förenklingar, än en rättvis analys. Kan vi inte lämpligen överlämna åt socialisterna själva att beskriva sin ideologi? Sedan kan vi ju kritisera dem i debatten från deras egna uttalanden om sin åskådning.

Moderata värderingar

Det diskutabla avsnittet är det där författarna tvingas ge sig på uppgiften att med samhällsvetenskapliga termer beskriva sina idépolitiska grundvärderingar, d v s vad man i texten kallar "grundläggande moderata värderingar".

För tio år sedan skulle det hetat "grundläggande konservativa värderingar". Om man nu av taktiska skäl (eller är det möjligen teoretiska) vill undvika ordet "konservativ", har det sina risker att ersätta det med "moderat" i ideologiska sammanhang. Ur termen konservativ kan man utveckla en principiell riktlinje – nämligen att bevara värdefulla institutioner och anknyta till en bestämmd ehuru till sitt innehåll skiftande idéhistorisk tradition. Ur termen moderat kan man endast deducera fram en strävan att undvika ytterligheter och anknyter inte till någon idéhistorisk tradition alls. Tio år är en kort tid i historien. Det har därför sina risker att göra doktrin på termer, som tillkommit i brist på bättre i en situation, då partiet ville förjaga högerspöket genom byte av partinamn.

Vi kan alltså gärna använda termen mode-

rat (och moderater) i det politiska vardagsarbetet. Något handtag på stekpannan måste man ju ha. Men det är skäl att hålla den utanför den idépolitiska terminologin. Eljest kan vi bli smått löjliga, tex genom att med höjd panna och trosvissa ögon förkunna våra grundläggande måttfulla idéer.

På tal om dem finns det ett resonemang i texten, som är svårt att begripa. Det handlar om staten:

"Statens grundläggande uppgift är att värna den frihet som samhällsgemenskapen bygger på. I grunden är staten en mekanism för tvång, avsedd att träda in i de fall där den fria samhällsgemenskapen inte kan värna sina värden på annat sätt. Men därför råder alltid ett spänningsförhållande mellan den fria gemenskap för vilken staten i det utvecklade samhället är en förutsättning, och den stat som, om den inte håller sig inom bestämda ramar för sin verksamhet, också kan hota friheten."

Om detta, tror jag, gäller Tegnér's ord om att det dunkelt sagda är det dunkelt tänkta. Låt oss nöja oss med att ställa några frågor kring satsen: "Statens grundläggande uppgift är att värna den frihet som samhällsgemenskapen bygger på."

Frihetsvärdena

Detta är tydligen varken en historisk, juridisk eller statsvetenskaplig definition av statens grundläggande uppgift utan en normativ bestämning, byggd på en ideologisk värdering av friheten som det primära. Denna bestämning är en klassisk liberal grundsats och Manchesterliberalerna skulle nicka gil-

lande. Socialliberaler och socialkonservativa skulle invända att så lätt kommer man inte ifrån den sociala verkligheten. För fattiga, gamla eller sjuka är samhällets trygghetsskapande funktion långt viktigare än dess frihetsskapande. Först när de fått ett skydd mot nöd har de konkreta friheter, som ges inom den statliga ramen, intresse för dem. Med de begreppsbestämningar programförfattarna använder riskerar man att hamna i en högreståndsliberalism riktad till friska och socialt välanpassade människor med goda inkomster.

Överallt i världen har den stora faran för de konservativa rörelserna varit att de på grund av bristande insikt i de sociala realiteterna inte sett reformproblemen i tid och därmed kommit i efterhand i förhållande till de rörelser, främst socialistiska, som tagit fasta på de nödlidandes eller sämre ställdas primära behov av trygghet. I vårt land är den starka ställning som socialdemokraterna har hos pensionärerna ett varnande exempel.

Man kan emellertid gott förstå programförfattarna. Det till synes oemotståndliga sugget in i en kollektivistisk och korporativ samhällstyp gör det nödvändigt även för ett konservativt parti att sätta frihetsvärdena i förgrunden. Risken är, som sagt, att det inte blir något alls kvar av den konservativa grunden i partiets idétradition – nämligen den skeptiska synen på möjligheterna att genom förändringar av samhällsinstitutionerna åstadkomma avgörande och av sig själva bestående politiska, sociala och kulturella framsteg. Detta synsätt har våra dagars konservatism ärvt från sitt ursprung i den klas-

siska konservativa åskådningens religiösa syn på människan. I denna väjde man inte för de destruktiva dragen i den mänskliga naturen; historiska erfarenheter gav mer än tillräckliga bevis. Därför har det hittills varit en för alla konservativa partier gemensam ståndpunkt att de civilisatoriska framstegen alltid måste betraktas som tillfälliga vinningar – varje generation måste erövra och befästa dem på nytt.

Därvidlag skiljer sig den konservativa åskådningen från liberalism och socialism, som båda bygger på upplysningsideologins axiom att människan av naturen är en fredlig och förnuftig varelse. Om hon inte betedde sig i enlighet med denna sin sanna natur och samhället därför fungerade illa, berodde detta inte på brister hos människan utan på att samhällsinstitutionerna var fel konstruerade. Följaktligen skulle allt bli bra om man gjorde de till roten gående (radikala) ingrepp i samhället, som behövdes för att människans fredliga och förnuftiga natur skulle komma till sin rätt.

Ett av de mera extrema exemplen på denna upplysningsradikalismens tilltro till människan är Marx' bekanta föreställning om det statslösa samhället. När kommunismen genomförts genom proletariats diktatur, skulle så småningom staten av sig själv vittra bort och människorna styra sig själva, samarbeta och fördela arbetet i fritt samverkande kollektiv.

Den liberala människosynen

Det idéhistoriskt särskilt intressanta med det här föreliggande förslaget till moderat idé-

program är att författarna synes ha närmat sig upplysningens uppfattning om människan. Visserligen sägs det att "arbetet att forma samhället efter varje människas krav på frihet och gemenskap är ett arbete utan slut" liksom att "strävan efter att med alla medel förverkliga den ena eller andra utopin hotar friheten". Likaså talas det om "den stegvisa förändringen" och om "kontinuiteten i samhällsförändringen". Men människosynen i programmet saknar djupdimension. Det sägs endast att "vår politik utgår från övertygelsen att varje människa är unik. Det är en övertygelse fast rotad i den människosyn som präglat den västerländska civilisationens utveckling och som getts kraft av den kristna tron. Utan en fast förankring i uppfattningen av varje människa som en unik individ med ett eget värde går det inte att bygga ett fritt samhälle".

Detta låter ju säga sig och det är onekligen vackert skrivet. Men vad menas med att varje människa är "en unik individ med ett eget värde"? Vilket värde och varför? På sådana frågor hade den kristna konservatismen som bekant svar. Men här proklamerar dessa satser utan någon underbyggnad i en uppfattning om vad människan är för slags varelse. I övrigt diskuterar författarna de politiska frågorna just så som alla ideologier med rötter i upplysningstiden gör, nämligen som frågor om hur samhällets institutioner bör vara beskaffade. Att man härvid tagit starkt intryck av den radikala nyliberalismen är tydligt.

Sammanfattande sagt: programförslaget är väsentligen ett liberalt program på upplysningsideologins grund. Den idéhistoriska

innebörden av dess antagande som partiprogram skulle bli att det parti i Sverige, som under 1900-talet velat företräda och utveckla en modern konservativ ideologi, givit upp det mesta av sin konservativa grundåskådning. Politiskt-taktiskt kan detta kanske vara nyttigt för kampen mot kollektivism och korporativism. Men hur går det med partiets ideologiska självständighet och existensberättigande? Har man inte hamnat i en återvändsgränd?

Mot en ny syn på människan

Kanske är detta ett av tidens många tecken på att något nytt och avgörande håller på att hända inte bara i svensk utan allmän västerländsk politisk idédebatt. Fråga är nämligen om vi inte börjar närma oss slutet på den idéhistoriska epok, för vilken upplysningsradikalismens syn på människan som av naturen fredlig och förnuftig varit inspirerande och mönsterbildande.

Detta synsätt har gått som en röd tråd genom allt samhällstänkande, även det marxistiska, alltsedan senare delen av 1700-talet – utom hos just de konservativa. Och detta trots de fruktansvärda historiska erfarenheterna av att det alls inte hjälpt att radikalt reformera samhällets institutioner för att förmå människorna att bete sig fredligt och förnuftigt. Trots två världskrig och oerhörda omvandlingar av alla västerländska samhällens grundvalar har vi inte kommit längre än till en prekär existens vid avgrundens – kärnvapenkrigets – brant.

Mot denna bakgrund blir det naturligt att ställa frågan om det inte är nödvändigt att

föra in en fördjupad människosyn i den politiska idédebatten. Före 1700-talets sekularisering utgick alla politiska teorier på det ena eller andra sättet från en religiös uppfattning av människan. Med kristendomens seger kom det stora genombrottet för ett perspektiv på människan såsom på en gång evighetsvarelse och jordevarelse. Människo-själen tillhörde Gud och sökte sig till Gud i en ständig kamp för att uppfylla Guds vilja. Som jordevarelse var människan belastad av syndafallet och arvsynden och därmed i grunden en ofullkomlig och syndig varelse. Endast genom Guds nåd och under kyrkans ledning kunde människan leva ett rättskaffens liv trots de onda makter, som ständigt omgav henne, och de förstörande krafter, som verkade i hennes inre.

Med denna grundsyn på människan kunde man inte gärna vänta några stora framsteg av hennes insatser som samhällsvarelse, och man gjorde inte det heller. Alla samhällsinstitutioner betraktades som uttryck för Guds vilja och deras förnyelse och reformering förutsatte först och främst en moralisk förbättring hos den enskilda människan.

Vi blev, tror många nu för tiden, lyckligt befriade från dylik vidskepelse genom 1700-talets upplysningsfilosofi. Sedan dess har vi i den politiska idébildningen upphöjt människan själv till en gudomens vederlike. Människan är – mer än någonsin under antiken – alltings mått. Följderna av denna uppfattning kan vi se runt omkring oss – här, nu och i världen.

Att återuppleva det religiösa perspektivet på människan och därmed få den djupdi-

mensionen i den politiska idébildningen är givetvis omöjligt. I det öppna samhället får var och en bli salig på sin fason. Men om vi inte längre accepterar gudstron som kunskapskälla för den politiska teorin finns det bara en annan – nämligen vetenskapen. Frågan blir alltså: kan vi i nutida vetenskap finna ett underlag för en fördjupad människosyn så att vi kan bygga politiska ideologier inte bara på föreställningar om hur samhällsinstitutionerna bör reformeras för att fungera väl utan också på en analys av människan själv som biologisk individ och social varelse.

Socialbiologin

I förstone synes svaret på den frågan vara nej. Biologin kan än så länge inte ge oss mer än en högst ofullständig kunskap. Vår kännedom om hur människohjärnan fungerar är ytlig och gäller väsentligen med medicinska metoder fastställbara processer. Vad som händer i hjärnans elektro-kemiska mekanismer när det en rättviseföreställning eller en logisk deduktion kommer till vet vi inte. Detta är orsaken till att såväl individualpsykologin som de sociala beteendevetenskaperna, tex sociologi och socialpsykologi, kulturanthropologi och socialantropologi, ännu befinner sig på ett så outvecklat stadium. Deras metoder kan närmast jämföras med naturvetenskapernas på Linnés tid, dvs man registrerar och definierar yttre fenomen. Framstegen består i den överblick man får genom den systematiska uppställningen av fenomenen liksom genom de korsvisa referenserna inom systemet (jfr Linnés flora).

Men Linné kunde inte nå fram till fundamental kunskap om tex växternas ämnesomsättning – så långt hade kemin inte nått på 1700-talet.

Under det senaste decenniet har man emellertid börjat skönja en möjlighet att trots den bristande kunskapen om människans hjärnfunktioner få en åtminstone något säkrare kunskap om orsakssammanhangen bakom människornas sociala beteende.

Bakgrunden till detta är upptäckten att människovarelserna har en så mycket längre förhistoria än man till ganska nyligen antagit. De senaste decenniernas forskningar har givit en tämligen säker grund för antagandet att människans förhistoria sträcker sig inte 50 000 utan ca 1 000 000 år eller kanske mer tillbaka i tiden i den meningen att vårt genetiska arv går tillbaka på varelser, som levt under denna ofantliga tidrymd. Detta ger en långt större vikt åt den genetiska problematiken, närmare bestämt hur vi är genetiskt programmerade, eller för att uttrycka saken populärvetenskapligt, vad vi har fått för egenskaper i arv från alla dessa tallösa släktled före oss. Förlängningen av det historiska perspektivet bakåt har givit upphov till nya tvärvetenskapliga arbetsmetoder, där biokemi och genetik, sociologi och antropologi fått ge sina bidrag till en ny syntes.

Det hittills mest intressanta arbetet i denna genre är Edward O Wilson, *Sociobiology, The New Synthesis* (1975). Författaren är professor i zoologi vid Harvard, närmare bestämt insektsforskare. Men han har vidgat sin specialitet till en enorm insats, som sträcker sig över zoologins alla forskningsob-

jekt, däribland människan. Hans metod är en kombination av biologi, evolutionistisk genetik och sociologi. Om hans resultat bara är tillnärmelsevis riktiga – andra forskare (särskilt politiskt radikala sådana) bestrider livligt att de är det – måste det leda till en revolution både i vårt samhällsvetenskapliga och politiska tänkande.

Människan i sitt genetiska program

Den sammanfattande slutsats man kan dra av hans resultat är att vi är mycket starkare bundna vid vår genetiska programmering, än vad man tidigare trott. (Det bör i det sammanhanget kanske påpekas att Wilsons metod och teorier inte har det minsta gemensamt med nazismens rasbiologiska fånigheter.) Den avgörande orsaken härtill skulle vara evolutionslagarnas verkningar under den långa tid under vilken mänskligheten existerat. Naturens obönhörliga urval skulle ha format vårt genetiska program under ett ständigt samspel mellan människans biologiska flexibilitet och naturmiljöns tryck.

Detta ger upphov till många oroande frågor. En gäller vår förmåga att rationellt bygga upp ett väl fungerande samhällsliv. Kan det förhålla sig så att vi människor, som under 99 % av den tidrymd vi funnits levt som flockvarelser, är så starkt programmerade såsom just flockvarelser att vi har mycket svårt att bygga upp bestående civilisationer av stora kollektiv? Kan det vara så att vi är programmerade till stark lojalitet med familjen och den lilla överskådbara samarbetsgruppen, men indifferent gentemot de stora kollektiven – annat än när ett hot mot

dem upplevs som ett hot, mot den egna flocken?

I så fall är det inte underligt att alla tidigare civilisationer störtat samman och att vår egen är dödligt hotad av vår oförmåga till en rationell politik byggd på lojalitet mot de stora kollektivens, t ex nationens, statens och mänsklighetens behov.

Kan det vidare vara så att den långa tid, som människorna levt som samlar- och jägarvarelser, programmerat oss att handla kortsiktigt? För en sådan varelse lönar det sig ju inte att planera på längre sikt. Kan det, slutligen, vara så att vår flexibilitet är medaljens framsida till en emotionell instabilitet, som beror på den långa tid under vilken människovarelsen levt under stark otrygghet?

Wilson's "nya syntes", socialbiologin, uppfordrar till sådana frågor. Naturligtvis kan ingen ännu besvara dem. Här behövs en lång och svår tvärvetenskaplig forskning, där socialbiologin förenas med det social- och kulturanthropologiska materialet, varvid inte minst det historiska kommer att bli av stor betydelse. Men det kan trots alla svårigheter hända att en sådan forskning kommer fram till resultat, som gör det ofrånkomligt att pröva om grundvalarna och metoderna för vårt politiska tänkande.

För en konservativ rörelse måste det vara ytterst viktigt att noga följa denna forskning och debatten kring dess resultat. Svensk vetenskap är dessbättre engagerad och har börjat utveckla en kontaktyta gentemot den utländska forskningen på dessa områden. Så mycket större skäl då att det moderata samlingspartiets ideologiskt intresserade krafter uppmärksammar både detta nya vetenskap-

liga tänkande och dess konsekvenser för den politiska teorin.

Det är sannolikt att den religiösa syn på människovarelsens brister, som en gång utgjorde grundvalen för den klassiska konservatismens relativistiska bedömning av det politiska framstegsarbetets möjligheter, utgjorde en överföring till det religiösa planet av en enorm mängd samlade historiska erfarenheter. Om det är så, kan det också förhålla sig så att konservativa idéerörelser genom nya vetenskapliga resultat kan komma att få ett starkare vetenskapligt underlag. Hittills har de endast kunnat åberopa historiska erfarenheter. Men sådana kan tolkas på

många sätt, och historisk empirik är därför en kunskapskälla med ofta otillräcklig beviskraft. Framför allt är det lätt att misstänkliggöra den genom anakronistisk kritik av äldre tiders förhållanden – en bland radikaler populär metod. Därför har det i tvåhundra år varit svårt att vinna gehör för varningar grundade på historiska erfarenheter gentemot upplysningsideologin och dess efterföljares pseudorationalism och utopism. "Den nya syntesen" kanske öppnar nya tankebanor och ger nytt innehåll åt en "nykonservatism" med en fastare vetenskaplig tankemodell som grundval.